

JĘZYKOZNAWSTWO

Leonarda Dacewicz

Uniwersytet w Białymstoku

Etnonimy w słownikach ogólnych języka polskiego i rosyjskiego

Ethnonyms in Polish and Russian General Dictionaries

ABSTRACT: Comparative analysis of Russian and Polish ethnonyms shows both similarities and distinctions of lexical strata in these cognate Slavic languages. There are ethnonyms and other nomina propria in Polish General dictionaries which were published at the end of XXth c. – the beginning of the XXIst c. (USJP, PSWP). The Russian dictionaries (БТСРЯ, НСРЯ) contain only ethnonyms. It means that ethnonyms are classified as nomina appellativa. The plural form is the main one in the Russian dictionaries. The forms of masculine and femine gender creat the different entries in Polish dictionaries. Both the new Polish and Russian General dictionaries register a rich vocabulary of ethnonyms.

KEYWORDS: Polish and Russian General dictionaries, ethnonyms, comparative analysis

Nazwy zbiorowości ludzkich są traktowane jako swoisty rodzaj nazw własnych mających pewne właściwości przysługujące wyrazom pospolitym. Charakteryzują się jednostkowym odniesieniem do obiektu nazywania, jakie przysługuje nazwom własnym. Niemniej jednak obiektem tym jest konkretna, niepowtarzalna zbiorowość ludzka – desygnat kolektywny. Nazwa narodowości w formie liczbie mnogiej oznacza naród, w pojedynczej – przedstawiciela narodu lub mieszkańca kraju.

Etnonimy użyte w liczbie pojedynczej nie identyfikują osoby jako określonej jednostki, lecz oznaczają członka danej grupy społecznej, mieszkańca danego kra-

ju, prowincji [...]. Mają one charakter deskrypcji nieokreślonej i są zaliczane do wyrazów pospolitych, które mają pewne właściwości zbliżające je do nazw własnych. Właściwości te polegają na ograniczeniu zakresu znaczeniowego tych nazw ze względu na charakter podstawy, którą jest kolektywna nazwa własna i/lub nazwa państwa, kraju, regionu czy miejscowości [...]

Wśród polskich i rosyjskich lingwistów wyraźne zainteresowanie etnonimami uwidoczniło się w drugiej połowie XX wieku. Wasilij Suprun w artykule, poświęconym analizie porównawczej typów słowotwórczych polskich i rosyjskich etnonimów, napisał, że „Лексикографическая неразработанность польской этнонимии затрудняет сопоставительный анализ русской и польской этнонимической лексики”². W ciągu ostatnich lat niekorzystna sytuacja uległa poprawie. Badaniem tej kategorii onimów, zarówno w planie diachronicznym jak i synchronicznym, zajmowało się dość liczne grono lingwistów (m.in. G.F Kowalów, V. Suprun, M. Sulisz, B. Lindert, Z. Kowalik-Kaleta i inni).

Ważną kwestią dla niniejszych rozważań jest status etnonimów w języku, bowiem ma to wpływ na ich obecność w określonych opracowaniach leksykograficznych. Opinie na temat przynależności etnonimów do *nomina appellativa* lub *nomina propria* są podzielone. Większość lingwistów i filozofów języka uważa, że są to wyrazy pospolite. Wyjątkowo sygnalizowano, że nazwy te mają pograniczny charakter (przegląd wybranych stanowisk zob. w artykule Z. Kowalik-Kalety 1982)³.

Na brak jednolitego stanowiska w kwestii statusu etnonimów w języku zwrócili uwagę także badacze rosyjscy:

Вопрос о языковом статусе этнонимов является спорным. Точки зрения по этому поводу разделяются следующим образом: одни лингвисты полагают, что этнонимы относятся к именам собственным и являются частью ономастики (В.А. Никонов, О.Н. Трубачев), другие относят их к апеллятивам (А.В. Супранская, Н.В. Подольская). Однако, есть ряд исследователей, которые считают, что этнонимы занимают промежуточное положение между именами собственными и именами нарицательными (А.А. Реформатский, Я. Матейчик, В.И. Супрун и др.)⁴.

¹ M. Malec, *Etonimy. Nazwy narodowości. Nazwy mieszkańców*, [w:] *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, red. E. Rzetelska-Feleszko, Warszawa–Kraków 1998, s. 182.

² В. Супрун, *Сопоставительный анализ современной польской и русской этнонимии*, „Studia Rossica Posnaniensia”, t. VIII, Poznań 1977, s. 120.

³ Z. Kowalik-Kaleta, *Miejsce kategorii nazw mieszkańców (Polanin, Francuz, warszawiak) oraz etników (Wiślanie, Litwini) w systemie językowym*, „Onomastica” XXVII, 1982, s. 40.

⁴ В.А. Буряковская, *Признак этничности в семантике языка (на материале русского и английского языков)*, Волгоград 2000, <http://31f.ru/dissertation/100-dissertaciya-priznak-etnichnosti-v-semantike-yazyka.html>, 10.09.2014.

Wśród nazw określanych ogólnie jako etnonimy Zofia Kowalik-Kaleta wyróżnia dwie kategorie: tzw. *nazwy mieszkańców* i *etnika*. Pierwsze odnoszą się do pojedynczych osób zamieszkujących dany kraj, obszar etniczny lub miasto albo też należących do danego plemienia, np. Mazowszanin, Francuz, warszawiak, Polanin. Drugie to nazwy plemion i narodów, np. Mazowszanie, Francuzi. Etnika są kolektywnymi nazwami własnymi. W myśl takiego założenia termin *nazwy mieszkańców* jest traktowany jako nadrzędny w stosunku do terminów *etnonimy* czy *nazwy etnicznej*, czyli nazwy motywowane przez nazwy krajów, plemion i obszarów etnicznych. Tego typu podział pozwolił jego autorce uzasadnić, że nazwy mieszkańców obok cech apelatywów, mają również pewne właściwości nazw własnych, co stwarza konieczność określenia ich specyficznego charakteru (szczegółowe wyjaśnienie tej kwestii zob. w artykule Kowalik-Kalety 1982)⁵. Jako podstawowe badaczka typuje formy pluralne lub kolektywne (nazwy plemion słowiańskich od IX w.). Występują zawsze w morfologicznej postaci l. mn lub collectivum. Kierunek motywacji wynika dziś z relacji semantycznej *Mazowszanin* < (*Mazowszanie*) < *Mazowsze*.

Jakie zatem miejsce przysługuje kategorii etników oraz kategorii nazw mieszkańców w systemie językowym? Zdaniem Kowalik-Kalety, etnika (np. Litwini) i nazwy zbiorowości społecznych (np. Warszawiacy, Krakowianie) są kolektywnymi nazwami własnymi, stanowią specyficzny rodzaj nazw własnych, natomiast nazwy mieszkańców (np. Litwin, warszawiak) zbliża do nazw własnych restrykcja denotacji ze względu na semantyczny charakter podstawy, którą jest kolektywna nazwa własna (np. Litwa > Liwini > Litwin). Tak więc są to szczególnego rodzaju wyrazy pospolite z ograniczonym zakresem znaczeniowym⁶.

Z kolei G.F. Kowalow stwierdził, że

[...] этнонимы оказались словами не совсем апеллятивного характера, поэтому авторы и составители лингвистических словарей, относя их к разряду ономастической лексики, включают в корпус словарей лишь небольшую, наиболее употребительную часть этнонимов. С другой стороны, ономасты призывкли рассматривать этнонимы не как имена собственные, поэтому ономастические словари лишены такого материала⁷.

Twierdzenie Kowalowa, dotyczące obecności nazw etnonimicznych w słownikach ogólnych języka rosyjskiego, jest nieadekwatne do stanu rzeczywistego, zwłaszcza jeśli chodzi o opracowania najnowsze. Wydane na początku XXI w. lek-

⁵ Z. Kowalik-Kaleta, *Miejsce kategorii nazw mieszkańców...*, s. 39.

⁶ Ibidem, s. 52–53.

⁷ Г.Ф. Ковалев, *Этнос и имя*, Воронеж 2003, с. 108.

sykony rejestrują ogromną liczbę etnonimów zarówno dobrze znanych, jak i zupełnie nieznanymi dla przeciętnego użytkownika języka.

Przegląd literatury przedmiotu pozwala stwierdzić, że zarówno w językoznawstwie rosyjskim, jak i polskim istotnie nie ma zgodności co do statusu tej kategorii onimów, a co za tym idzie również w kwestii włączania lub nie włączania nazw własnych do słowników ogólnych. Analiza wybranych polskich i rosyjskich opracowań leksykograficznych z II połowy XX i początku XXI wieku pozwoliła ujawnić obecność (lub brak) etnonimów w korpusie danego słownika, ocenić ich wybór, wielkość zasobu i sposób prezentacji, co z kolei dało możliwość określenia podobieństw i różnic występujących na gruncie polskim i rosyjskim w zakresie wymienionych zagadnień.

1. Słowniki ogólne języka polskiego

W mniejszym lub większym zakresie, w mniej lub bardziej obfitym wyborze, – jak pisze Bogdan Walczak⁸, – rejestrowały nazwy własne, w tym etnonimy, dawne słowniki języka polskiego – od pierwszych drukowanych dykcjonarzy wczesno-renesansowych aż do słownika wileńskiego.

Jeden z prekursorów polskiej onomastyki Witold Taszycki postulował uwzględnianie w słownikach ogólnych częściej używanych i bardziej znanych etnonimów oraz nazw mieszkańców⁹. Postulat ten, jak zauważył B. Walczak, w zasadzie nie spotkał się z większym zainteresowaniem, o czym świadczy fakt, że nazwy własne zostały całkowicie pominięte w słowniku języka polskiego Witolda Doroszewskiego¹⁰ i trzytomowym Mieczysława Szymczaka¹¹. Taki stan charakteryzuje przedział czasowy rozciągający się między tzw. słownikiem warszawskim¹², a słownikiem współczesnej polszczyzny pod redakcją Bogusława Dunaja¹³, w którym zespół autorski w kwestii nazw własnych przyjął bardzo restrykcyjne stanowisko¹⁴.

Kolejne słowniki ogólne języka polskiego, wydane pod koniec XX i na początku XXI wieku, powróciły do dawnej tradycji. W 50-tomowym *Praktycznym*

---

⁸ B. Walczak, *Nazwy własne w słownikach języka polskiego*, [w:] *W komunikacyjnej przestrzeni nazw własnych i pospolitych*, red. I. Łuc, M. Pogłódek, Katowice 2012, s. 359; słownik wileński – *Słownik języka polskiego*, red. A. Zdanowicz, cz. 1–2, wyd. M. Orgelbrand, Wilno 1861.

⁹ W. Taszycki, *Kilka uwag o nazwach mieszkańców od nazw krain i miejscowości*, „Prace Filologiczne”, nr 18, cz. 3, 1964, s. 161–165.

¹⁰ W. Doroszewski, red., *Słownik języka polskiego*, t. 1–11, Warszawa 1958–1969.

¹¹ M. Szymczak, red., *Słownik języka polskiego*, t. 1–3, Warszawa 1978–1981.

¹² J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, red., *Słownik języka polskiego* (tzw. warszawski), t. 1–8, Warszawa 1900–1927.

¹³ B. Dunaj, red., *Słownik współczesnego języka polskiego*, Warszawa 1996.

¹⁴ B. Walczak, *Nazwy własne w słownikach języka polskiego*, [w:] *W komunikacyjnej przestrzeni nazw własnych i pospolitych*, red. I. Łuc, M. Pogłódek, Katowice 2012, s. 349–354.

*słowniku współczesnej polszczyzny*¹⁵ autorzy pomieścili, jak stwierdził Walczak, „...nota bene (tu już wbrew Taszyckiemu) z konsekwencją godną lepszej sprawy, komplet nazw etnicznych oraz nazw mieszkańców krajów i miast (Abchaz – Abchazka, Abisyńczyk – Abisynka, Achaj, Achajczyk – Achajka, Afgańczyk – Afgan-ka, Alaskanin – Alaskanka/Alaskijczyk – Alaskijka itd. oraz abidżanin– abidżanka, abuzabijczyk – abuzabijka itd.)”¹⁶. Przykłady ilustrujące użycie tych rzadko używanych nazw mieszkańców zostały skrytykowane przez Mirosława Bańkę: „[...] przykłady te przypominają [...] zdania konstruowane przez komputer w prymitywnym programie symulującym dialogi”¹⁷.

Nie do końca można się zgodzić z prezentowaną przez niektórych językoznawców krytyczną oceną doboru wymienionych nazw, trzymania się zasady, że należy uwzględniać tylko bardziej znane etnonimy czy nazwy mieszkańców. Wprawdzie tak brzmiał postulat Taszyckiego, ale ten wybitny onomasta pisał o tym na początku II połowy XX w. (artykuł z 1964 r.). Dziś, czyli mniej więcej około pół wieku później, gdy świat mocno „skurczył się”, stał się dostępny realnie i wirtualnie, istnieje potrzeba poznania także mniej znanych nazw nie mówiąc o tym, że zasób używanych etnonimów jest o wiele bogatszy, bowiem niektóre stare nazwy zostały zamienione nowymi. Poza tym tytuł omawianego leksykonu „Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny”, w dodatku wielotomowy, obligeuje do szerokiej prezentacji etnonimów, czy też nazw mieszkańców.

We *Wstępie* do dwutomowego słownika języka polskiego pod redakcją Bańki czytamy: „Oprócz zwykłych haseł słownik ten zawiera hasła nie spotykane w większości słowników tego rodzaju: skróty, skrótowce, wyrazy pochodne od nazw własnych (nazwy mieszkańców i przymiotniki odmiejscowe) [...]”¹⁸. Występują tam m.in. nazwy realnie używane: Abisyńczyk – Abisynka, Afrykaner, Afrykanin, oraz nazwy mitologiczne i religijne (Allah, Chrystus).

Nazwy własne, w tym bogaty zasób etnonimów, rejestruje czterotomowy *Uniwersalny słownik języka polskiego*¹⁹. Redaktor tego leksykonu, Stanisław Dubisz, napisał:

Niewątpliwą innowacją jest uwzględnienie w USPJ znacznego wyboru nazw własnych – miejscowych i osobowych (oraz utworzonych od nich derywatów). Znajduje to motywacje kulturowe i poznawcze – obecnie szybko zmieniający się świat może być bezpośrednio poznawany przez Polaków; znajduje to również mo-

¹⁵ H. Zgółkowa, red., *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. 1–50, Poznań 1994–2005.

¹⁶ B. Walczak, 2012, *Nazwy własne...*, s. 357.

¹⁷ M. Bańko, red., *Inny słownik języka polskiego*, t. 1–2, Warszawa 2000, s. XXIX.

¹⁸ Ibidem, t. 1, s. XVI.

¹⁹ S. Dubisz, red., *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 1–4, Warszawa 2003.

tywacje edukacyjne i normatywne – zasób nazw się zmienia, a ich stosowanie przysparza kłopotów poprawnościowych²⁰.

Jakie klasy nazw własnych uwzględniono w USJP? W słowniku przede wszystkim znalazły się nazwy ważnych miast polskich, podstawowych regionów etnograficznych i administracyjnych w Polsce, nazwy kontynentów i części geograficznych świata, nazwy współczesnych państw i terytoriów zależnych, nazwy ważniejszych regionów, krain geograficznych i historycznych w świecie, nazwy starożytnych państw, nazwy bohaterów mitologicznych, bogów czczonych w religiach współcześnie wyznawanych, nazwy ważnych europejskich dynastii królewskich, nazwy planet i znaków zodiaku, nazwy niektórych instytucji i organizacji krajowych i międzynarodowych. Nie pominięto nazw przedstawicieli ważniejszych ludów (współcześnie i w historii), np. Achaj, Bałt, Bask, Berber, Celt, Dor, Germanin, Kurd, Łużyczanin, Słowianin itp.

Dubisz wyraził przekonanie, że zestawiony w ten sposób słownik nazw własnych odpowiada potrzebom komunikacji językowej użytkowników współczesnej polszczyzny ogólnej²¹. Bez cienia przesady można powiedzieć, że USJP wyznacza kierunek, w którym powinny pójść słowniki przeznaczone dla szerokich kręgów użytkowników polszczyzny. Przemawiają za tym przede wszystkim względy praktyczne.

Zasada rejestracji etnonimów i nazw mieszkańców w USJP została ściśle określona. Podano rodzinę hasałów, co oznacza, że odrębne hasła stanowią: nazwa geograficzna (państwa, kontynentu, regionu, miasta), utworzony od tej nazwy etnonim (lub nazwa mieszkańca) rodzaju męskiego (w tym artykule hasłowym uwzględniono końcówki mianownika i dopełniacza liczby mnogiej), etnonim rodzaju żeńskiego (kończący celownika i miejscownika liczby pojedynczej i dopełniacza liczby mnogiej), np.

«**Łotwa** „państwo we wschodniej Europie, nad Morzem Bałtyckim”

ż IV, CMs. -wie.

Łotysz „człowiek narodowości łotewskiej, mieszkaniec Łotwy, obywatel tego państwa”

m II, D. -a; lm M. -e, DB. -ów.

Łotyszka „kobieta narodowości łotewskiej, mieszkanka Łotwy, obywatelka tego państwa”

ż III, CMs. -szce, lm D. -szek.

Łotewka pot.; zob. Łotyszka ».

²⁰ Ibidem, t. 1, s. 20–21.

²¹ Ibidem.

«**Polak** 1. „człowiek narodowości polskiej, mieszkaniec Polski, obywatel tego państwa”; [...]

w zn. 1 lm -acy [...].

Polka „kobieta narodowości polskiej, mieszkanka Polski, obywatelka tego państwa” »²².

Autorzy omawianego słownika zastosowali także definicje bez wskazania na narodowość, np.

«**Zambia** „państwo w południowej części Afryki”

ż I, DCMs. -bii.

Zambijczyk „mieszkaniec Zambii, obywatel tego państwa”

M III, DB -a; lm M. -ycy, DB -ów.

Zambijka „mieszkanka Zambii, obywatelka tego państwa”

ż III, CMs -jce, lm D. -jek ».

Dla porównania warto przytoczyć przykłady trochę innego sposobu rejestracji etnonimów, przyjęte we wspomnianym powyżej *Praktycznym słowniku...* pod red. Haliny Zgółkowej, np. «Polak poch. od Polska; rzecz. r. m.; D.B. Polaka, N. Polakowi, l. mn. Polacy, D.B. Polaków; „obywatel, mieszkaniec Polski – państwa w środkowej Europie, ze stolicą w Warszawie – lub osoba o rodowodzie polskim”; [...]. Polka poch. od Polak; rzecz. r. ż.; D. Polki, C.Ms. Polce, l.mn. M.B. Polki, D. Polek; „obywatelka, mieszkanka Polski – państwa w Europie, nad morzem Bałtyckim, ze stolicą w Warszawie, lub kobieta narodowości polskiej (np. urodzona na terytorium Polski); [...]”²³.

Z pewnym zdziwieniem należy stwierdzić, że autorzy USJP wykazali się „nieznajomością” narodów syberyjskich, o czym świadczy brak etnonimów określających te ludy. Wprawdzie redaktor tego słownika, Dubisz, wyjaśnił, że dokonano wyboru nazw własnych, ale jakie to było kryterium, skoro w słowniku znalazły się bardzo mało znane, żeby nie powiedzieć egzotyczne nazwy pochodzące ze wszystkich kontynentów, natomiast dość licznych narodowości syberyjskich, ale też niektórych współczesnych europejskich, nie uwzględniono (np. jest Karelia, a etnonimów brak). Do mało znanych etnonimów, zamieszczonych w USPJ, można zaliczyć: *Antigua i Barbuda* „państwo w Ameryce Środkowej”, etnonimy: *Antiguańczyk, Antiguancka*; *Brunei* „państwo w Azji Południowej, w północnej części wyspy Borneo”, *Brunejczyk, Brunejka*; *Akad* „członek plemion semickich, które w III w. p.n.e. osiedliły się Mezopotamii, mieszkańcy Akadu – państwa: *Akadyjczyk, Akadka, Akadyjka*; *Dor* „przedstawiciel starożytnego plemienia greckiego”;

²² Z podanych definicji etnonimów Łotysz, Łotyszka, Polak, Polka wynika, że kobieta to nie człowiek! Treść tak sformułowanej definicji może budzić kontrowersje. W słowniku zastosowano też definicje o neutralnym charakterze, zob. np. hasło *Zambijczyk*.

²³ Por. różnicowaną definicję nazwy *Polska* w hasłach *Polak, Polka*.

Malawi „państwo we Wschodniej Afryce na jeziorze Niasa”, *Malawijczyk, Malawijka*; Majotta „terytorium zależne Francji na Oceanie Indyjskim”, *Majotyjczyk, Majotyjka*.

Część pominiętych w USJP etnonimów, np. *Baszkir, Baszkirka, Baszkirzy; Czuwasz, Czuwaszka, Czuwasze; Jakut, Jakutka, Jakuci; Czuczcza, Czuczczyjka, Czuczcze/Czuczczenie; Ewen, Ewenka, Eweni* („lud mieszkający na Syberii”); *Ewenk, Ewenkijka, Ewenkowie* („lud mieszkający w Federacji Rosyjskiej i Chinach”) itd., znajdziemy w innych słownikach²⁴.

Nie mniej egzotyczne (dla Polaków) są niektóre zamieszczone w USJP nazwy mieszkańców, np. *Alofi* „stolica Niue”, *alofijczyk, alofijka*. Co to jest Niue? – brak lokalizacji i objaśnienia, *Antananarywa* „stolica Madagaskaru”, *antananarywczyk, antananarywka*²⁵.

2. Słowniki ogólne języka rosyjskiego

Z zupełnie inną sytuacją mamy do czynienia w przypadku słowników ogólnych języka rosyjskiego, a mianowicie z żelazną zasadą nie włączania nazw własnych do tego typu opracowań leksykograficznych poza pewnym wyjątkiem. Otóż konsekwentnie elementem składowym słownikowego korpusu leksykonów opisowych są etnonimy. Taki stan rzeczy może budzić wątpliwości, zwłaszcza w kontekście stanowiska niektórych badaczy onomastów, które brzmi: „Успех и в изучении этнонимии, сделанные прежде всего советскими языковедами в 60–70-е гг. XX в., позволяют выделить этнонимеку в самостоятельный раздел ономастики”²⁶. Jeżeli jest to dział onomastyki, jak napisał Kowalow, to etnonimy są nazwami własnymi i powinny znaleźć się w słownikach onomastycznych.

Wyraźnie nie podzielają tego stanowiska autorzy i redaktorzy słowników ogólnych języka rosyjskiego zarówno tych ugruntowanych w rosyjskiej tradycji leksykograficznej (tzw. БАС и МАС), jak i najnowszych, o czym świadczy cytat:

[...] т. н. БАС и МАС учитывают довольно большое количество этнонимов, в том числе известные в мире названия наций и менее известные названия

²⁴ Nieuwzględnione w USJP etnonimy lub niektóre ich formy (przynajmniej częściowo) znajdziemy w *Słowniku nazw własnych* Jana Grzeni (1998), a także w *Nowym słowniku poprawnej polszczyzny* PWN, red. A. Markowski, Warszawa 2002.

²⁵ Podane przykłady świadczą, że USJP rejestruje dość egzotyczne nazwy mieszkańców miast na całym świecie, a np. od nazwy Ostrów (Ostrów Mazowiecka, Ostrów Lubelski, Ostrów Wielkopolski) nazw mieszkańców nie podaje. Zapewne zakładano, być może słusznie, że użytkownicy słownika poradzą sobie z utworzeniem tych form.

²⁶ Г.Ф. Ковалев, *История русских этнических названий*, Воронеж 1982; В.А. Буряковская, *Признак этничности в семантике языка...*

ния народов Советского Союза (например: *австралийцы, греки, французы, башкиры, карачаевцы, эвенки*). В указанных словарях названия народов отличаются от остальной апеллятивной лексики тем, что в качестве их исходной формы выступает именительный падеж множественного числа. Затем следуют формы единственного числа мужского и женского родов, напр: *англичане* (ед. *англичанин; англичанка*), *башкиры* и устар. *башкирцы* (ед. *башкир* и устар. *башкирец; башкирка*)²⁷.

Biorąc pod uwagę zasób etnonimów, uwzględnionych w dotychczasowych rosyjskich opracowaniach leksykograficznych, można z pełnym przekonaniem powiedzieć, że ogromne bogactwo tych nazw zawiera *Новый словарь русского языка толково-словообразовательный* (dalej НСРЯ)²⁸. W tym miejscu warto zaznaczyć, że brak innych nazw własnych, w tym nazwy państwa lub regionu, od której etnonim utworzono, odzwierciedla stanowisko, że Autorzy słownika traktują etnonimy jako *nomina appellativa*.

W korpusie nazw kwalifikowanych jako etnonimy w НСРЯ znalazły się:

- nazwy współcześnie żyjących narodów, w tym formy współczesne, ale też przestarzałe, np. *литвин* (устар.), *литовец, литвинка* (устар.), *литовка, литвины* (устар.), *литовцы; грузины, грузин, грузинец* (устар.), *грузинка*;
- nazwy współcześnie żyjących narodów, powszechnie nieznanymi, np. *кахетинцы* „Этническая группа грузин, населяющая Кахетию”;
- nazwy narodów starożytnych, np. *сабеи (сабей, сабейка)* „Южно арабское племя в Йемене в IX в. до н.э. – II в. н.э.; *саамы (саам, саамка)* „Народность, живущая на Кольском полуострове России, а также на севере Финляндии, Швеции, Норвегии”;
- nazwy dawnych, dziś raczej nieznanymi narodów, np. *мориски* „Мавританское население Испании, в XVI в. насильственно обращенное в христианство и подвергавшееся ожесточенным преследованиям”, *мориск* „Представитель этого населения”; żeńskiej formy nie rejestruje;
- różnorodne nazwy określające tę samą nację, np. *картвелы* 1. „Самоназвание грузин. 2. Общее название древних грузин”, *картвел, картвелка; тунгус* устар. ts. *соэвенк, тунгуска* устар. = *эвенка, тунгусы* устар. = *эвенки*;
- nazwy mieszkańców regionów, np. *баварцы* (<Бавария), *карелы* (<Карелия).

²⁷ L. Dacewicz, 2013, *Этнонимы в русских и польских лексикографических работах*, „Studia Wschodniosłowiańskie”, t. 14, Białystok 2014.

²⁸ Т.Ф. Ефремова, ред., *Новый словарь русского языка толково-словообразовательный*, т. I–II, Москва 2001.

W НСРЯ hasło główne, zawierające definicję, ma formę liczby mnogiej, odrębne hasła tworzą formy liczby pojedynczej rodzaju męskiego i żeńskiego, ale ich znaczenie objaśnia się poprzez odesłanie do formy l. mn., np.

«БАШКИРЫ мн. 1. Народ тюркской этноязыковой группы, составляющий коренное население Башкирии. 2. Представители этого народа.

БАШКИР м. 1. см. башкиры (2).

БАШКИРКА ж. 1. см. башкиры (2).

БАШКИРЦЫ мн. устар. 1. То же, что: башкиры.

БАШКИРЕЦ м. 1. То же, что: башкир ».

W НСРЯ uwzględniono niuanse znaczeniowe odnoszące się do narodu lub ludności zamieszkującej dany kraj. Świadczą o tym hasła ЛАТЬШИИ, ЛАТВИЙЦЫ:

«ЛАТЬШИИ мн.

1. Народ балтийской группы индоевропейской этноязыковой семьи, составляющий основное население Латвии.

2. Представители этого народа.

ЛАТЬШИ м.

1. см. латыши (2).

ЛАТЬШКА ж.

1. см. латыши (2).

ЛАТВИЙЦЫ мн.

1. Жители Латвии.

ЛАТВИЕЦ м.

1. см латвийцы.

ЛАТВИЙКА ж.

1. см латвийцы ».

Analiza wybranych haseł pozwoliła sformułować kilka innych uwag lub spostrzeżeń dotyczących prezentacji etnonimów w НСРЯ, np. słownik notuje trzy nazwy tej samej grupy etnicznej: *мордва*, *мордвины* (устар.), *мордовцы*. Nie wiadomo czemu wariant *мордвины* jest objaśniony poprzez odesłanie do *мордва*, a *мордовцы* nie, pomimo że wszystkie te nazwy są zdefiniowane identycznie:

«МОРДВА ж.

1. Народ финно-угорской этноязыковой группы.

2. Представители этого народа.

МОРДВИНЫ мн. устар.

То же, что: мордва.

(formyl. poj. мордвин м. устар., мордвинка ж. устар.).

МОРДОВЦЫ мн.

1. Народ финно-угорской этноязыковой группы.

2. Представители этого народа.

(formyl. poj. мордовец м., мордовка ж.) ».

W zamieszczonych w НСРЯ nazwach dawnych ludów brakuje formy żeńskiej²⁹, np. *вятич, вятичи; гунн, гунны; кельт, кельты*, występuje tylko forma l. mn., np. *галлы, сабины*. Słownik rejestruje też rzadkie formy gramatyczne, głównie nieodmienne, np. *коми* – l. mn., *коми* rodz. m. i ż; *майя* (неск).

Podobny zakres rejestracji etnonimów cechuje jednotomowy *Большой толковый словарь русского языка* (dalej БТСРЯ)³⁰. Zastosowano bardziej ekonomiczny sposób prezentacji etnonimów: jest tylko hasło w formie l. mn, w którym podane są formy l. poj., np.

«ШВЕДЫ, -ов мн. Нация, основное население Швеции, представители этой нации. < Швед, -а; м. Шведка, -и; мн. род. -док, дат. -дкам; ж.»

W odróżnieniu od НСРЯ ten słownik zawiera istotną informację dotyczącą form fleksyjnych. Jednakże jego użytkowników może wprowadzić w błąd zapis etnonimów wielką literą. Prawdopodobnie jest to wielka litera po kropce, ale też po średniku i innych znakach – por. zapis w podanych przykładach: ШВЕДЫ, РОССИЯНЕ (poniżej).

Traktowanie formy liczby mnogiej jako podstawowej w obu wymienionych słownikach koresponduje ze sprecyzowanym i uzasadnionym w tej kwestii stanowiskiem Z. Kowalik-Kalety³¹.

Nowa sytuacja polityczna, czyli rozpad ZSRR i powstanie Federacji Rosyjskiej, przywróciła do aktywnego zasobu słownika etnonim *россиянине*, ale w НСРЯ akurat tej formy wyjściowej, czyli l. mn., brak, uwzględniono tylko formy l. poj.: «РОССИЯНИН м.

1. Гражданин России.

РОССИЯНКА ж.

1. Женск. ксущ. россиянин.»

Formy l. mn. brakuje również w МАС, a formy l. poj. *россиянин, россиянка* były kwalifikowane jako przestarzałe i wysokiego stylu, co jest zupełnie zrozumiałe, bowiem w czasach ZSRR powszechnie funkcjonował etnonim *русские*. Natomiast wyraz hasłowy tylko w l. mn., zgodnie z przyjętymi zasadami, jest w БТСРЯ: «РОССИЯНЕ, -ян; мн. Жители, граждане России. <Россиянин, -а; м. Россиянка, -и; мн. род. -нок, дат. -нкам; ж. ». Etnonim *русские* w БТСРЯ występuje w identycznym znaczeniu. Natomiast w НСРЯ tenże etnonim zdefiniowano dość szczegółowo:

²⁹ Żeńskie odpowiedniki etnonimów rodzaju męskiego są w historycznych zabytkach rzadko spotykane. Złożyło się na to wiele przyczyn natury językowej i pozajęzykowej, przede wszystkim dominacja mężczyzn w organizacji życia społecznego, przejawiająca się także w języku. (M. Malec, *Etonimy...*, s. 186).

³⁰ С.А. Кузнецова, ред., *Большой толковый словарь русского языка*, Санкт Петербург 2000.

³¹ Z. Kowalik-Kalety, *Miejsce kategorii nazw mieszkańców...*, s. 52–53.

«РУССКИЕ мн.

1. Восточно-славянский народ, составляющий основное население России.
2. Представителиэтогонарода».

Ze zróźnicowaną interpretacją mamy też do czynienia w przypadku etnonimów *полька*, *полячка*. W НСРЯ forma żeńska *полячка* jest kwalifikowana jako przestarzała, a w БТСРЯ jako neutralna, natomiast wariant *полька* НСРЯ kwalifikuje jako neutralny, a БТСРЯ jako potoczny.

3. Wnioski

- w słownikach ogólnych języka polskiego z II poł XX w. brak etnonimów, jak również innych nazw własnych, co oznacza, że były one traktowane jako *nomina propria*, które z zasady powinny rejestrować słowniki onomastyczne;
- w polskich słownikach ogólnych z końca XX i początku XXI w. (USJP, PSWP) znalazły swe miejsce nazwy własne, w tym także etnonimy w obszernym wyborze; w USJP brakuje znacznej liczby etnonimów narodów syberyjskich, np. *Jakut*, *Jakutka*, *Jakuci*, i niektórych europejskich, np. jest *Karelia*, natomiast brak etnonimów *Karel*, *Karelka*, *Karelowie*, uwzględniono natomiast bardzo mało znane lub zupełnie nieznanne nazwy pochodzące ze wszystkich kontynentów, np. *Majotyjczyk*, *Majotyjka*;
- w słownikach polskich jako odrębne hasła występują formy l. poj., męska i żeńska, końcówka l. mn. znajduje się w haśle formy męskiej; nazwę państwa (regionu), od której utworzono dany etnonim, USPJ podaje jako odrębne hasło, a PSWP zarówno w haśle l. poj. rodzaju męskiego, jak i żeńskiego, łącznie z definicją nazwy geograficznej, od której utworzono etnonim; nazwa geograficzna jest w każdym z tych haseł, co moim zdaniem jest zbędnym powtórzeniem, przy tym czasami niedokładnym (por. hasła *Polak*, *Polka*);
- rosyjskie słowniki ogólne konsekwentnie rejestrują etnonimy w mniejszym lub większym wyborze, podczas gdy inne onimy pomijają, co oznacza, że etnonimy wbrew opinii niektórych onomastów są traktowane jako *nomina appellativa* (pisane małą literą); w НСРЯ i БТСРЯ jest to zasób bogaty;
- w słownikach rosyjskich formą wyjściową jest etnonim w l. mn. i stanowi podstawowy artykuł hasłowy, forma męska i żeńska l. poj. są traktowane jako pochodne i objaśniane na zasadzie odesłania do hasła w l. mn.; jednotomowy БТСРЯ formy l. poj. podaje w haśle l. mn.; taki sposób (zgodnie z zasadą ekonomii językowej) jest dość konsekwentnie stosowany w innych rosyjskich opracowaniach leksyko-geograficznych;
- końcówki form fleksyjnych podają zarówno polskie jak i rosyjskie słowniki, wyjątek stanowi НСРЯ, który uwzględnia tylko rodzaj.

Dokładniejszy przegląd i analiza wybranych słowników ogólnych języka polskiego i rosyjskiego z pewnością przyniosłaby więcej różnego rodzaju spostrzeżeń dotyczących omawianej problematyki. Warto więc zająć się tym problemem i poświęcić mu w przyszłości obszerniejsze opracowanie.

Na zakończenie można podzielić się refleksją, że nie tylko etnonimy, ale również inne nazwy własne w większym lub mniejszym wyborze powinny znaleźć się w słownikach ogólnych danego językach, zwłaszcza w dwu- i wielotomowych. Przemawiają za tym różne ważne względy, m. in. sugestia Walczaka, który napisał, że „[...] dziś w języku polskim liczba nazw własnych wielokrotnie przewyższa liczbę wyrazów pospolicznych”³², zaś przeciętny użytkownik języka częściej sięga do słownika ogólnego niż do specjalistycznych słowników onomastycznych, które są mniej rozpowszechnione.

Rozwiązanie skrótów

БАС – *Словарь современного русского литературного языка*, в 17-ти томах, изд. Академии Наук СССР, Москва 1950–1965.

БТСРЯ – *Большой толковый словарь русского языка*, ред. С.А. Кузнецов, Российская академия наук, изд. „Норинт”, Санкт-Петербург 2000.

МАС – *Словарь русского языка*, т. I–IV, изд. Академии Наук СССР, Москва 1981–1984.

НСРЯ – *Новый словарь русского языка толково-словообразовательный*, ред. Т.Ф. Ефремова., т. I–II, изд. „Русский язык”, Москва 2001.

USJP – *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, t. 1–4, Warszawa 2003.

PSWP – *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, red. H. Zgółkowa, t. 1–50, Poznań 1994–2005.

³² B. Walczak, *Dzieje języka a nazwy własne*, [w:] *Nazwy własne w języku, kulturze i komunikacji społecznej*, red. R. Mrózek, Katowice 2004, s. 30.